

РОЗДІЛ 2

**ПРАВОВІ ВИКЛИКИ
ВІДКРИТОЇ НАУКИ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ,
УКРАЇНА,
НАН УКРАЇНИ**

Юрій Капіца,
Карина Шахбазян,
Світлана Черновська

Поштовхом ідеї відкритого доступу до результатів досліджень в Європі у 2000-х рр. стала висока вартість передплати наукових журналів для університетів і наукових установ, а також особливості видавничих моделей приватних видавництв, які, на відміну від практики в Україні, передбачали передання видавництву майнових авторських прав та обмеження розповсюдження рукописів і опублікованих статей.

Принципи відкритого доступу до наукових знань, визначені та сформульовані вченими, відомі як Будапештська ініціатива відкритого доступу (2002)¹ та Берлінська декларація про відкритий доступ до наукових та гуманітарних знань (2003)², а також Рекомендація щодо відкритої науки ЮНЕСКО (2021)³. Вони стали підґрунтям громадських ініціатив у державах – членах ЄС, вплинули на ухвалення політичних документів ЄС, зокрема Рекомендації Європейської комісії «Доступ до наукової інформації та її збереження» (2012, редакція 2018) і на формування політик відкритого доступу в університетах і наукових установах Європи.

Особливістю цього понад 20-річного процесу в ЄС є:

– розвиток відкритої науки переважно як реалізація громадських ініціатив; вплив ЄС на розвиток відкритої науки через їх підтримку, ухвалення рекомендаційних документів, визначення відповідних заходів у Дорожній карті Європейського дослідницького простору на 2022–2024 та 2025–2027 рр., що реалізуються державами-членами на добровільних засадах;

– відсутність у ЄС актів гармонізації або регламентів, які визначали б особливості відкритого доступу до наукових знань загалом за винятком врегулювання відкритого доступу з окремих питань

¹ Budapest Open Access Initiative. 14.02.2002. URL: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/> (тут і далі у розділі датою звернення є 20.08.2025).

² Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. 22.10.2003. Max Planck Society. URL: <http://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>

³ UNESCO Recommendation on Open Science. SC-PCB-SPP/2021/OS/UROS. <https://doi.org/10.54677/MNMH8546>

(аналізування тексту та даних, використання дослідницьких даних у державному секторі тощо), а також визначення вимог відкритого доступу у рамкових програмах ЄС з досліджень та інновацій;

– невирішеність в ЄС протягом 20 років ключового питання відкритої науки – забезпечення доступу до опублікованих наукових статей;

– широке фінансування в Рамкових програмах (РП) «Горизонт 2020» та «Горизонт Європа» проєктів, пов'язаних з поширенням відкритої науки, утворенням її інфраструктури, зокрема EOSC, а також активні дослідження можливих правових заходів щодо розширення відкритого доступу до наукових знань;

Істотною перевагою України перед державами – членами ЄС є започаткування ще 2008 р. Національною академією наук України та Вищою атестаційною комісією України відкритого доступу до наукових статей і наукових фахових видань. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.10.2022 № 892-р затверджено Національний план щодо відкритої науки, суголосний відповідним документам ЄС, який вплинув на її розвиток у ЗВО та наукових установах в Україні. Триває робота з упровадження Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору на 2025–2027 рр.

Однак низка питань правового врегулювання відкритої науки в Україні потребує вирішення: відкритий доступ до дослідницьких даних; захист комерційної таємниці та конфіденційної інформації в умовах відкритого доступу; оприлюднення в умовах російської агресії чутливих даних щодо української економіки та суспільства; намагання з багатьох питань зарегулювати в Україні сферу відкритої науки, що відсутнє в ЄС; застосування в Україні певних типів ліцензій відкритого доступу, що дають змогу уникнути генерації неоригінальних творів, тощо.

З ухваленням постанови Президії НАН України від 02.11.2022 № 327 «Щодо участі НАН України в реалізації європейських принципів відкритої науки» в Академії у 2022–2024 рр. було створено інфраструктуру відкритої науки, а також ухвалено систему нормативних актів і рекомендацій з її застосування. У ході роботи з'ясовано низку складних питань стосовно поєднання принципів відкритої науки з використанням службових творів, використання ліцензій відкритого доступу тощо. Фахівці НАН України запропонували правові рішення, які можуть бути взяті до уваги під час запровадження засад відкритої науки українськими науковими й освітніми установами та організаціями.

У цьому розділі досліджено виклики у сфері правового регулювання відкритої науки в ЄС і Україні, а також проблемні питання та досвід врегулювання застосування принципів відкритої науки в НАН України.

2.1. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Основні питання, пов'язані з відкритим доступом та відкритою наукою в ЄС, стосувались:

- вирішення проблеми передання майнових прав на наукові статті приватним видавництвам з обмеженням ними використання як надрукованої статті, так і рукопису;

- забезпечення нерозголошення в умовах відкритого доступу результатів досліджень, що становлять конфіденційну інформацію, комерційну таємницю, інформацію, на яку є права інших сторін, з метою подальшої комерціалізації, а також, що становлять технічні рішення, на які передбачається подати патентні заявки, ноу-хау;

- умов відкритого доступу до дослідницьких даних;

- забезпечення охорони авторського права й уточнення винятків з використання об'єктів авторського права під час наукових досліджень тощо.

Основні принципи відкритого доступу були викладені у Будапештській ініціативі: всесвітнє електронне поширення рецензованих журналів і повністю безкоштовний і необмежений доступ до них усіх вчених та інших зацікавлених осіб. Для забезпечення відкритого доступу запропоновано дві стратегії:

1. Самоархівування. Депонування науковцями їхніх рецензованих журнальних статей у відкритих електронних архівах з можливістю їх опрацювання пошуковими системами.

2. Розвиток журналів відкритого доступу. Такі журнали використовуватимуть авторські права та інші інструменти, щоб забезпечити постійний відкритий доступ до публікацій.

Пошуки в ЄС можливостей відкритого доступу до наукових статей призвели до формування «зеленого» шляху оприлюднення рукопису статті та «золотого» шляху оприлюднення тексту статті. «Золота» модель зазнала критики, оскільки передбачала сплату за публікацію у розмірі 1,5–3 тис. євро авторами або їхніми роботодавцями.

Положення відкритого доступу були розвинуті у Плані S⁴, ініціативі асоціації Science Europe (2018). Відповідно до Плану S після 01.01.2021 усі результати наукових досліджень, які фінансуються за рахунок державних грантів, мають публікуватись винятково у журналах відкритого доступу чи на відповідних відкритих платформах, або мають бути негайно доступні через репозитарії відкритого доступу. Однак це не було реалізовано. Зокрема, у заяві Міжнародної асоціації академій наук (ALLEA) вказано, що План S не містить оцінки

⁴ Plan S Principles and Profile. URL: https://www.coalition-s.org/wp-content/uploads/2021/03/Plan-S_profile_March2021.pdf

витрат та економічних наслідків сплати за публікації статей у журналах відкритого доступу за «золотим» шляхом⁵.

Також План S та інші подібні ініціативи не передбачали створення альтернативи в ЄС приватним видавництвам, щоб, наприклад, у рамках загальноєвропейської платформи наукових публікацій видавати наукові журнали з високою якістю рецензування та редагування, а також з істотно меншою вартістю видання.

Основні заходи Ради ЄС та Європейської комісії з розвитку відкритої науки передбачали:

1. Ухвалення політичних документів, адресованих державам – членам ЄС:

– Повідомлення Комісії від 06.05.2015 «Стратегія єдиного цифрового ринку для Європи»⁶;

– Заключення Ради ЄС «Перехід ЄС до системи відкритої науки», 2016⁷;

– Рекомендації Єврокомісії «Доступ до наукової інформації та її збереження 2012 р.» (переглянута редакція 2018 р.)⁸;

– Заключення Ради ЄС «Принципи та цінності міжнародного співробітництва у сфері досліджень та інновацій», 2022⁹;

– Рекомендації Ради (ЄС) 2021/2122 щодо Пакту про дослідження та інновацій в Європі¹⁰ і Порядку денного політики Європейського дослідницького простору на 2025–2027 рр.¹¹ тощо.

2. Ухвалення актів ЄС:

– Директива (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації в державному секторі, 2019 (щодо використання дослідницьких даних)¹²;

⁵ ALLEA Response to Plan S. URL: https://www.allea.org/wp-content/uploads/2018/12/ALLEA_Response_PlanS.pdf

⁶ Communication from the Commission a Digital Single Market Strategy for Europe. COM/2015/0192 final.

⁷ Council of the European Union. The transition towards an Open Science system. Council conclusions (adopted on 27.05.2016).

⁸ Commission Recommendation (EU) 2018/790 of 25 April 2018 on access to and preservation of scientific information. C/2018/2375.

⁹ Council of the European Union. Principles and values for international cooperation in research and innovation – Council conclusions (adopted on 10 June 2022).

¹⁰ Council recommendation (EU) 2021/2122 of 26 November 2021 on a Pact for Research and Innovation in Europe.

¹¹ Council Recommendation on the European Research Area Policy Agenda 2025–2027. Political Agreement of 23.5.2025, adopted by the General Affairs Council on 24.06.2025.

¹² Directive (EU) 2019/1024 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on open data and the re-use of public sector information.

– Директива (ЄС) 2019/790 ЄС про авторське право на Єдиному цифровому ринку¹³ (ст. 4 стосовно аналізування тексту та даних (text and data mining) для наукових досліджень).

3. Поступове розширення відкритого доступу до результатів досліджень у РП ЄС з досліджень та інновацій.

4. Реалізацію проєктів з розвитку відкритої науки, зокрема: EOSC (2016)¹⁴, розвиток видавництва діамантового доступу без оплати дослідниками публікацій (2023)¹⁵; утворення видавничої платформи Європейської комісії з публікацією у відкритому доступі результатів досліджень РП «Горизонт 2020» та «Горизонт Європа» (2021) тощо.

З основних правових здобутків слід відзначити положення Директиви (ЄС) 2019/1024 щодо дослідницьких даних¹⁶, а також документи РП з досліджень та інновацій.

У Директиві зазначено, що «держави-члени повинні підтримувати доступність до даних досліджень, ухвалюючи національну політику та відповідні дії, спрямовані на те, щоб публічно фінансовані дослідницькі дані були відкрито доступними («політика відкритого доступу») з дотриманням принципу «відкритості за замовчуванням», і сумісні з принципами FAIR». Водночас багато видів даних ця Директива виключає з відкритого доступу, а саме:

– документи, на які треті сторони мають права інтелектуальної власності;

– документи, такі як конфіденційні дані, виключені через захист національної безпеки, оборони або громадської безпеки; конфіденційності статистичної інформації; конфіденційності комерційної інформації (комерційні, професійні секрети, секрети компанії тощо).

Дія Директиви не поширюється на документи організацій, які фінансують дослідження, та на наукові організації, які є виконавцями

¹³ Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC.

¹⁴ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Cloud Initiative – Building a competitive data and knowledge economy in Europe. COM (2016) 178 final. 2016.

¹⁵ Developing Institutional open Access publishing Models to Advance Scholarly communication. DIAMAS. Grant agreement ID: 101058007. Start date 01.09.2023. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101058007>

¹⁶ Дослідницькі дані визначено як «документи у цифровій формі, крім наукових публікацій, які зібрані або отримані в ході науково-дослідної діяльності та використовуються як докази в дослідницькому процесі, або є загальноновизнані в дослідницькому співтоваристві як необхідні для підтвердження висновків і результатів дослідження» (ст. 1).

досліджень, а також на організації, що здійснюють трансфер технологій (ст. 1 (1)(с), 1(2)(l)).

РП7 (2007–2013) містила пілотний проєкт з депозитування наукових публікацій та забезпечення до них відкритого доступу. З 2014 р. у РП «Горизонт 2020» він став обов'язковим для рецензованих публікацій через репозитарії. Проте це стосувалося рукопису після рецензування або PDF-версії опублікованої статті за принципами «золотого» доступу. У більшості випадків через обмеження видавництва дослідники розміщували у мережі відкрито рецензовані рукописи статей (ААМ). Був запроваджений пілотний проєкт для деяких напрямків РП7 з надання відкритого доступу до дослідницьких даних, необхідних для підтвердження результатів наукових публікацій. Вказане стало обов'язковим з 2017 р.

У Регламенті (ЄС) 2021/695 щодо РП «Горизонт Європа»¹⁷, ст. 16 Грантової угоди РП «Горизонт Європа» (2021–2027) та Додатку 5 до цієї угоди¹⁸ відкритий доступ визначено як «онлайнний доступ до результатів наукових досліджень, який надається кінцевому споживачу на безоплатній основі» (до ст. 16). Бенефіціари проєкту мають забезпечити відкритий доступ до рецензованих наукових публікацій, що стосуються їхніх результатів за проєктом, а саме:

– щонайпізніше на момент публікації машинозчитувана електронна копія опублікованої версії або остаточного рецензованого рукопису, прийнятого до публікації, має бути розміщена для збереження в надійному сховищі наукових публікацій;

– негайний відкритий доступ до депонованої публікації слід надати через репозитарій із застосуванням останньої версії міжнародної публічної ліцензії Creative Commons Attribution (CC BY) або ліцензії з еквівалентними правами; для монографій та інших довгих текстових форматів ліцензія може не виключати право на комерційне використання та створення похідних робіт (з використанням ліцензій CC BY-NC, CC BY-ND тощо);

– інформацію про будь-які результати дослідження або будь-які інші інструменти, необхідні для підтвердження висновків наукової публікації потрібно надати через репозитарій. Виконавці проєкту (або автори) повинні зберігати права інтелектуальної власності, достатні для дотримання вимог відкритого доступу.

¹⁷ Regulation (EU) 2021/695 of the European Parliament and of the Council of 28 April 2021 establishing Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, laying down its rules for participation and dissemination, and repealing Regulations (EU) No. 1290/2013 and (EU) No 1291/2013.

¹⁸ Annotate Model Grant Agreement “HORIZON Europe”, EU Funding Programmes 2021–2027, issued 30 November, 2021. URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/common/guidance/aga_en.pdf

Метадані депонованих публікацій мають бути відкриті під ліцензією суспільного надбання – Creative Common Public Domain Dedication (CC0) або еквівалентною ліцензією відповідно до принципів FAIR. Відшкодуванню підлягають лише збори за публікації у виданнях повного відкритого доступу для рецензованих наукових публікацій.

Щодо дослідницьких даних:

- виконавці проєкту мають відповідально керувати результатами досліджень у цифровій формі з дотриманням принципів FAIR;
- створити план управління даними;
- зберігати дані в надійному сховищі;
- якомога швидше та протягом термінів, визначених у плані управління даними, забезпечити відкритий доступ через репозитарій до депонованих даних згідно з ліцензією CC BY або CC0, або еквівалентною ліцензією, дотримуючись принципу «відкрито настільки, наскільки це необхідно», якщо надання відкритого доступу не суперечитиме законним інтересам виконавця, як-от щодо комерційного використання, або не суперечитиме будь-яким іншим обмеженням, зокрема, інтересам конкуренції в ЄС або зобов'язанням виконавця за цією Угодою. Якщо доступ не надається (до деяких або до всіх даних), це має бути обґрунтовано в плані;
- надавати інформацію через репозитарій про будь-які інструменти, необхідні для повторного використання або перевірки даних.

Правова проблематика відкритого доступу до наукових публікацій та даних була предметом ряду досліджень, здійснених на замовлення Європейської комісії.

У «Дослідженні авторського права та суміжних прав ЄС, а також доступу до наукових публікацій і їх повторного використання, включаючи відкритий доступ» (2022)¹⁹ проаналізовано роль, яку відіграють акти ЄС щодо авторського права у забезпеченні або перешкоджанні доступу до наукових публікацій і їх повторного використання, і зазначено що поточна практика відносин з видавцями передбачає передання авторських прав від дослідника-автора видавцеві. Результатом є привласнення авторських прав на наукові публікації приватними особами, що унеможлиблює реалізацію політики відкритого доступу. Також була проаналізована законодавча практика держав – членів ЄС, в яких законодавством передбачена можливість автора розмішувати рукопис своєї статті у мережі, що не може бути змінено видавництвом (ФРН (2013), Нідерланди (2015),

¹⁹ Angelopoulos C. Study on EU copyright and related rights and access to and reuse of scientific publications, including open access: exceptions and limitations, rights retention strategies and the secondary publication right. *European Commission*. 2022. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2777/891665>

Австрія (2015), Франція (2016), Бельгія (2018))²⁰. У документі зазначаються заходи з посилення відкритого доступу, а саме:

– укладання роботодавцями договорів з працівниками щодо передання роботодавцям майнових прав, що допоможе науковим установам і ЗВО не допускати передання автором прав інтелектуальної власності безпосередньо видавцю (вказане унеможливило б дії видавця з заборони або обмеження відкритого доступу);

– уповноваження роботодавців і спонсорів надавати дозвіл стосовно відкритого доступу для наукових публікацій, створених за рахунок їхнього фінансування, особливо якщо воно державне;

– запровадження загальноєвропейського права на повторну публікацію чи відтворення (SPR) через самоархівування рукописів та розміщення їх у депозитаріях.

У Дослідженні щодо авторського права та суміжних прав ЄС, а також доступу до даних і їх повторного використання²¹ запропоновано усунути перешкоди для доступу та повторного використання результатів досліджень в Інформаційній директиві 2001/29/ЄС. Зокрема, внести зміни у Директиву (ст. 5(5)) щодо прав дослідників обходити технологічні заходи захисту у випадку, якщо правовласники не забезпечують вимог з надання доступу для проведення досліджень; уточнити винятки із застосування авторського права.

Треба вказати на активне обговорення можливості ухвалення акта ЄС з надання автору можливості розміщення рукопису статті у відкритому доступі, що не може бути заборонено видавцем (право на вторинну публікацію). Проте пропозиції розрізняються стосовно осіб, на яких це поширено; об'єктів; часу, коли надається доступ до рукопису з врахуванням ембарго; вимог до наукових журналів; обсягу використання оприлюдненого рукопису (некомерційне використання) тощо. Так, у Німеччині, Нідерландах, Австрії, Франції, Бельгії оприлюднення стосується рукопису статті, прийнятої до публікації, після її публікації видавцем і через певний період ембарго.

У заяві ALLEA «До підтримки права на повторну публікацію для академічних статей» (2024)²² запропоновано не обмежувати відкритий доступ лише науковими статтями, а право на оприлюднення

²⁰ У більшості випадків винятки стосується «рукопису, затвердженого автором» (ААМ) – кінцевий варіант рукопису, який пройшов рецензування та затверджений автором до публікації. Автор має право розмішувати рукопис у неприбуткових депозитаріях незалежно від того, чи передані автором майнові права на публікацію та розповсюдження статті видавничій компанії.

²¹ Senftleben M. Study on EU copyright and related rights and access to and reuse of data. European Commission, 2022. <https://doi.org/10.2777/78973>

²² ALLEA Statement in support of secondary publication rights for scholarly articles. 2024. <https://doi.org/10.26356/ALLEA-SPRS-STATEMENT>

рукопису обмежити лише для працівників, що працюють у ЗВО та наукових установах, і за умови фінансування досліджень публічними коштами не менше 50%; для оприлюднення препринта та рукопису статті, прийнятого до публікації, не мають бути встановлені часові обмеження. Для оприлюднення опублікованої версії статті запропоновано визначити період ембарго залежно від виду публікацій; автори повинні мати право розміщувати рукописи статей у неприбуткових репозитаріях, на вебсторінках наукових установ та ЗВО, персональних вебсторінках та соціальних медіа, здійснюючи посилення на опублікування твору видавцем.

Слід вказати на комплекс правових питань у діяльності EOSC, що потребують вирішення. У заяві ALLEA 2020 р. «На шляху до впровадження Європейської хмари відкритої науки – права інтелектуальної власності та інші стратегічні міркування»²³ зазначено, що розміщення та використання даних в EOSC має враховувати не тільки захист персональних даних та конфіденційність, а також права інтелектуальної власності, питання національної безпеки, безпеки зберігання даних, кіберзлочини, механізм розгляду суперечок. Правила користування хмарою мають гарантувати збереження прав інтелектуальної власності на дослідницькі дані, що підлягають патентному захисту. Установам, які володіють такими даними, має бути надано достатньо часу для забезпечення патентування або до того, як вони нададуть ці дані через EOSC, або шляхом заборони доступу до даних, які вже знаходяться в EOSC, без втрати можливості їх комерційного використання.

Питання правового регулювання сфери відкритої науки є темою багатьох круглих столів та конференцій в ЄС. Під час круглого столу «Відкрита наука – правова база та практичні виклики в цифрову епоху», організованого Університетом Відня у співпраці з Федеральним міністерством освіти, науки та досліджень Австрії, названо такі виклики²⁴:

- узгодження прозорості та доступності із захистом прав інтелектуальної власності та дотриманням законів про авторське право;
- з урахуванням досвіду університетів Австрії зі створення інституційних керівних принципів відкритої науки було оцінено, наскільки потрібне ухвалення загальних вимог щодо цього в країні;

²³ ALLEA Statement Towards implementing the European Open Science Cloud – IPR and other strategic considerations. 2020. URL: <https://allea.org/portfolio-item/towards-implementing-the-european-open-science-cloud-ipr-and-other-strategic-considerations/>

²⁴ Open Science – Legal Framework and Practical Challenges in the Digital Age. Summary of the Public Round Table. 06.07 2023. URL: <https://digigov.univie.ac.at/blog-publications/detailansicht/news/open-science-legal-framework-and-practical-challenges-in-the-digital-age/>

– недоцільність навантаження дослідницьких установ обтяжливими зобов'язаннями, які можуть відволікати від основної дослідницької діяльності, у зв'язку із введенням бюрократичних процедур, стандартів, застосування юридичних послуг, пов'язаних із використанням даних.

Варто зазначити, що у наукових публікаціях в ЄС відсутній належний аналіз впливу заходів відкритої науки на економіку країн та активізацію наукових досліджень. Також не проаналізована її роль в умовах збройних та економічних конфліктів, економічної конкуренції країн, питання використання досліджень, результати яких відкривають одні країни та запозичують інші країни, де доступ до власних результатів досліджень є обмеженим.

Викликають питання ідеї відкритої науки щодо залучення широких верств населення до використання результатів досліджень або участі в їх проведенні з урахуванням того, що значне коло результатів фундаментальних та прикладних досліджень у природничих або технічних галузях зрозумілі для фахівців, які мають необхідний рівень знань.

Фактично на цей час ідеї відкритої науки в ЄС допомагають ученим отримати багато інформації у вигляді рукописів статей через інформаційні мережі без високовартісної передплати. Також передбачається розширення доступу до даних, що містять підтвердження таких досліджень. З урахуванням відсутності надання відкритого доступу до результатів досліджень, які передбачається комерціалізувати, безпосередній вплив ідей відкритої науки на розвиток економік держав-членів не має бути перебільшений.

Не зважаючи на утворення видавничої платформи Європейської комісії з публікацією результатів досліджень РП «Горизонт 2020» та «Горизонт Європа», в ЄС не ставиться завдання утворення видавничої системи, що фінансувалася б за рахунок коштів ЄС чи його держав-членів та б була альтернативою приватним видавництвам наукових журналів. За 20 років ЄС і держави-члени не змогли змінити видавничу модель наукових журналів, а наявні шляхи передбачають або фінансування приватних видавництв через сплату бюджетних коштів за публікацію статей у відкритому доступі за «золотим» шляхом, або оприлюднення рукописів статей. Проте для розповсюдження останнього в ЄС досі не розроблені законодавчі пропозиції та не запроваджена гармонізація практики держав-членів з оприлюднення рукописів статей.

На сучасному етапі відкритого доступу до результатів досліджень в ЄС та у світі відсутні правові рішення з масштабом та впливом на економіку світу на кшталт міжнародної та національної системи патентування винаходів, де вперше було відображено публічний ба-

ланс між доступом до результатів досліджень, втіленими у винахід, та тимчасовою монополією (20 років) власників патенту. Ухвалення Паризької конвенції про охорону промислової власності 20.03.1883, майже 150 років тому, мало історичну роль поєднання відкритого доступу до опису винаходів з їх використанням у дослідженнях іншими сторонами, посилення внаслідок цього інноваційного розвитку економік країн та можливостей власника патенту відшкодовувати витрати на створення винаходу під час тимчасової монополії на його використання для виробництва продукції.

Вказане свідчить про актуальність виділення в ідеї відкритої науки різних аспектів:

- політичних цілей, пов'язаних із об'єднанням спільних інтересів учених щодо отримання науково-технічної інформації та пропагуванням розвитку наукових досліджень;

- заходів, що посилюють отримання нових наукових знань ученими;

- результати досліджень, щодо яких потрібний та заохочується діалог з широкими верствами населення;

- заходи, які не мають здійснюватися в рамках відкритої науки у контексті нерозкриття чутливої чи конкурентної інформації, з урахуванням різних політичних, економічних та військових інтересів країн, нерозкриття результатів досліджень, зокрема ноу-хау, відносно яких передбачається їх комерціалізація.

2.2. УКРАЇНА

Започаткування в Україні відкритого доступу до наукових статей відбулось унаслідок спільного рішення НАН України та ВАК України 2008 р. Відповідно до Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових фахових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ), затвердженого наказом ВАК України та НАН України від 07.07.2008 № 436/311, передавання електронних копій здійснюється з метою забезпечення збереження видань та їх надання в загальний доступ в онлайн-режимі в мережі «Інтернет»²⁵.

²⁵ Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових фахових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: наказ ВАК України та НАН України від 07.07.2008 № 436/311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0020-09#Text>. Ці самі принципи збережені й Порядком формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженим наказом МОН України від 15.01.2018 № 32 (із змінами).

Ухвалення 2022 р. Національного плану щодо відкритої науки вплинуло на політики відкритого доступу у багатьох ЗВО, наукових установах України, на створення в ЗВО репозитаріїв відкритого доступу. Розвиток відкритої науки є одним із напрямів розробки у Дорощній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору на 2025–2027 рр.

Запровадження управління даними у рамках РП «Горизонт Європа» відповідає багаторічній практиці наукових установ України з зазначення у заявках на проведення досліджень, а також у звітних матеріалах, інформації, які саме дані, зокрема об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ), передбачається використовувати у дослідженні, як саме і де вони можуть бути використані.

Водночас актуальним в Україні є:

– приведення положень законодавства у відповідність до актів ЄС: Директиви (ЄС) 2019/1024 щодо використання дослідницьких даних, Директиви (ЄС) 2018/790 стосовно пошуку і аналізу тексту і даних; урахування під час дослідницьких робіт за рахунок бюджетного фінансування практики відкритого доступу до рукописів статей і даних у межах виконання проектів РП «Горизонт Європа»;

– урахування у діяльності наукових установ та ЗВО в Україні досвіду наукових організацій та університетів із запровадження засад відкритої науки у державах – членах ЄС, зокрема щодо розробки локальних актів організацій, договорів тощо.

Основні проблемні питання, пов'язані з відкритим доступом в Україні:

– до 2022 р. не було передбачено застосування ліцензій та ліцензійних договорів в електронному вигляді²⁶, що унеможливило використання ліцензій відкритого доступу, а також відсутність розповсюджені практики застосування таких ліцензій загалом в Україні і практики укладання ліцензійних договорів в електронній формі;

– набуття майнових прав на службові твори роботодавцем відповідно до ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права», що обумовлює відсутність у автора твору майнових прав на укладання договору про опублікування службової наукової статті та інших службових творів з видавництвом, а також право здійснювати оприлюднення рукопису службового твору;

– відсутність урахування правової практики ЄС з розробки законодавчих актів у сфері відкритої науки в Україні. Характерним для ЄС, беручи до уваги істотну динаміку розвитку відкритого доступу, є вплив на сферу відкритої науки переважно через підтримку гро-

²⁶ 2022 року Законом України від 01.12.2022 № 2811-IX ухвалено нову редакцію Закону України «Про авторське право і суміжні права» з уведенням положень щодо застосування ліцензій публічного доступу (ст. 51).

мадських ініціатив, політичні рекомендації, узагальнення та розповсюдження практики доступу з одночасним дослідженням доцільності запровадження регулювання з певних питань, а також ухвалення актів ЄС, що стосуються окремих питань відкритої науки. Протилежними цьому є підходи в Україні з намаганнями зарегулювати сферу відкритої науки. Це було піддано критиці під час обговорення проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципів відкритої науки», оприлюдненого МОН України 07.03.2025. Законопроєкт містив значну кількість положень, які суперечили праву ЄС, а також уведення регулювання відкритої науки, яке відсутнє в ЄС, і мав зарегулювати використання ліцензій відкритого доступу Creative Commons, аналоги чого у міжнародній та європейській практиці відсутні та що суперечить змісту ліцензій;

– запровадження МОН України доступу до об'єктів, до яких він у ЄС, як правило, не надається, а саме до звітів про виконання досліджень і дисертацій (це де-факто відбувається відповідно до наказу МОН України від 24.03.2022 № 271), що в умовах російської агресії призвело до розповсюдження чутливої інформації щодо сильних і вразливих сторін української економіки та суспільства. Також розміщення такої інформації в Національному репозитарії академічних текстів, інших ресурсах відкритого доступу здійснюється з порушенням законодавства про авторське право – без укладання ліцензійних договорів і без заходів з захисту комерційної таємниці, конфіденційної інформації, чого вимагають як законодавство України, так і політичні документи й акти ЄС;

– застаріле законодавство стосовно відносин виконавця та замовника з проведення досліджень і розробок, що вимагає «утримуватися від публікації без згоди замовника науково-технічних результатів, одержаних при виконанні робіт» (ст. 897 «Обов'язки виконавця» ЦК України). Відповідно до цієї статті виконавець робіт за договором на виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) зобов'язаний отримати згоду замовника на публікацію наукової статті, що містить науково-технічні результати, одержані під час виконання робіт, навіть тоді, коли права на результати робіт належать виконавцю робіт. Як свідчить практика укладання договорів на виконання досліджень органами виконавчої влади, у договорі не наводяться положення щодо можливості виконавця публікувати результати, що призводить або до необхідності окремо узгоджувати це питання з замовником або до порушення зазначеної статті ЦК України у разі публікації за власною ініціативою;

– масовими є порушення авторського права на дисертації через їх розміщення без договору з автором в онлайн-доступі на веб-сайтах наукових установ та ЗВО, в Національному репозитарії акаде-

мічних текстів. Також із порушенням авторського права без укладання договорів з правоволодільцем здійснюється оприлюднення звітів про виконання дослідних робіт у Національному репозитарії академічних текстів. Вказане суперечить і законодавству ЄС;

– важливим питанням є невідповідність (з огляду на обсяг прав, що надається користувачеві) онлайнного доступу користувачів до наукових публікацій в Україні та відповідного доступу, що надається на платформах відкритого доступу в ЄС. Адже використання наукових статей в Україні здійснюється в межах випадків вільного використання, визначеного Законом України «Про авторське право і суміжні права», відкритий доступ в ЄС надається за ліцензіями відкритого доступу, що передбачає ширші права користувачів²⁷.

До того ж у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» дослідницькі дані прямо не зазначені в переліку можливих результатів наукової та науково-технічної діяльності. Нині надання визначення цього поняття є нагальним.

Гармонізація законодавства України та положень Директиви (ЄС) 2018/790 стосовно аналізу тексту і даних здійснено було в новій редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права» (Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX). Деякі положення варто уточнити в рамках скринінгу законодавства та підготовки України до вступу до ЄС.

Деякі термінологічні визначення сфери відкритої науки (принципи FAIR, оптимізовані дослідницькі дані (FAIR-дані), дослідницькі дані як один із наукових результатів тощо) були надані у проєкті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» щодо питань дослідницької інфраструктури та підтримки молодих вчених» (від 06.11.2023 № 10218)²⁸.

Істотний суспільний резонанс в Україні набуло оприлюднення МОН України проєкту Закону України від 07.03.2025 «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципів відкритої науки». Проєктом Закону запропоновано доповнити Закон України «Про авторське право і суміжні права» положеннями щодо використання за замовчуванням ліцензії Creative Commons CC BY 4.0 у випадку розміщення творів наукового характеру у загальнодоступних електронних архівах, репозитаріях чи інших загальнодоступних

²⁷ Капіца Ю.М., Шахбазян К.С. Відкрита наука та інтелектуальна власність. *Інформація і право*. 2023. № 2 (45). С. 73–87. URL: https://ipr.nas.gov.ua/?page_id=628

²⁸ Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» щодо питань дослідницької інфраструктури та підтримки молодих вчених від 06.11.2023 № 10218. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=10218&conv=9>

джерелах або на умовах іншої ліцензії, що відповідає певним критеріям, зазначеним у проекті Закону.

Вказані положення не відповідали законодавчій практиці ЄС та держав – членів ЄС, суперечили принципам свободи укладання договору, визначеного ЦК України. Так, в ЄС відсутня практика визначення певного виду публічних ліцензій на рівні актів ЄС; зміст і редакції ліцензії Creative Commons (CC) постійно змінюються (на цей час застосовується четверта версія ліцензій) та розробляються приватною міжнародною організацією; для наукових статей, монографій, метаданих згідно з Модельною грантовою угодою РП «Горизонт Європа» рекомендовано застосовувати не одну, а різні ліцензії CC; імперативна вимога щодо застосування публічних ліцензій за замовчуванням суперечить принципам свободи укладання договору; доцільним є визначення умов застосування публічних ліцензій не на рівні закону, а на рівні договору щодо фінансування наукових досліджень у відповідних рекомендаціях (умовах договору) відповідним головним розпорядником бюджетних коштів.

Також було запропоновано доповнити Закон України «Про авторське право і суміжні права» положеннями з урегулювання створення похідних творів у наукових та освітніх цілях. Вказані положення не відповідають договорам ВОІВ, актам ЄС та законам держав – членів ЄС щодо авторського права і суміжних прав, та не є необхідними для забезпечення охорони прав на твори наукового характеру в Україні. Ці зміни призведуть до неможливості застосування в Україні для наукових публікацій ліцензій CC, оскільки вони передбачають визначення широкого переліку похідних творів. У випадку звуження цього переліку, згідно з правилами застосування ліцензій, ліцензії не можуть застосовуватись. У такому разі треба розробити власні ліцензії відкритого доступу без посилань на ліцензії CC.

У проекті запропоновано повернутись до моделі спільних прав автора та роботодавця стосовно службових наукових творів, а також увести в Україні новий інститут права: право на вторинну (повторну) публікацію, що передбачало введення права автора твору розмістити у відкритому доступі рукопис твору, який вже був уперше опублікований видавцем. Зауважимо, що в ЄС відсутня практика визначення спільних майнових авторських прав роботодавця та найманого працівника. Також не було враховано, що введення положень щодо додаткових прав автора надавати загальний доступ до рукопису статті після рецензування у законодавстві деяких держав – членів ЄС було пов'язано з відсутністю можливості надавати загальний доступ до опублікованої версії статті відповідно до правил приватних видавництв в ЄС.

В Україні відсутня ця проблема, бо з 2008 р. в країні надається відкритий доступ до опублікованої версії наукової статті, що є відсутнім в ЄС. Також питання прав автора надавати загальний доступ публіці до рукопису статті (розміщувати рукопис статті у відкритому доступі) може бути вирішено відповідно до статей 14, 48 Закону України «Про авторське право і суміжні права» шляхом визначення у трудовому договорі (контракті) умов щодо розподілу майнових прав на службовий твір, як це було впроваджено стосовно працівників наукових установ НАН України розпорядженням Президії НАН України від 08.11.2024 № 609.

У процесі уніфікації в ЄС прав автора щодо рукопису наукової статті, що на цей час обговорюється, та в разі ухвалення відповідного акта ЄС він може бути імplementований в Україні. Також проект Закону передбачає монополію МОН України на встановлення умов виконання досліджень розпорядниками стосовно відкритої науки, аналогів чому в державах – членах ЄС немає.

Обговорення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципів відкритої науки» у ДО «Український національний офіс інтелектуальної власності» за участю фахівців наукових установ НАН України, НАПрН України, ЗВО 24.04.2025 засвідчило, що проект Закону істотно не відповідає актам ЄС і держав-членів щодо відкритої науки, а також вимогам до застосування публічних ліцензій і потребує змін.

2.3. НАН УКРАЇНИ

Основними напрямками реалізації відкритої науки в НАН України у сфері правового забезпечення було:

– визначення правового режиму створення та використання об'єктів відкритої науки: наукових публікацій (статті, тези, доповіді, матеріали наукових заходів), препринтів, дослідницьких даних, метаданих;

– внесення змін до актів НАН України з урахуванням положень актів ЄС щодо відкритої науки: Рекомендації Комісії (ЄС) 2018/790, Директиви (ЄС) 2019/1024; Директиви (ЄС) 2018/790, Регламенту (ЄС) 2021/695 та Модельної грантової угоди РП «Горизонт Європа» тощо;

– розроблення Положення про відкриту науку в НАН України;

– врегулювання питань охорони прав інтелектуальної власності, використання конфіденційної інформації, комерційної таємниці, персональних даних під час відкритого доступу;

– урегулювання питань застосування ліцензій відкритого доступу;

– урегулювання прав працівників щодо опублікування (оприлюднення) службових наукових статей, дослідницьких даних на умовах відкритого доступу;

– розроблення регламентів складових інфраструктури відкритої науки: Харвестера НАН України, Універсальної видавничої платформи журналів НАН України, Репозитарію наукових текстів, Репозитарію відкритих даних НАН України, Архіву препринтів НАН України;

– розроблення примірних договорів, зокрема в електронній формі, щодо передання рукописів наукових статей, дослідницьких даних, препринтів до установ-видавців НАН України, Репозитарію даних НАН України та Архіву препринтів НАН України.

Викликом було розробити на основі проаналізованого досвіду розвитку відкритої науки в ЄС систему нормативних актів, що комплексно врегулювали б правові засади її запровадження в НАН України. Відповідно до виробленої концепції до таких актів належать²⁹:

– політичний документ: Концепція реалізації європейських принципів відкритої науки в НАН України на 2024–2030 роки, затверджена постановою Президії НАН України від 29.11.2023 № 400, що також містить розділи з нормативного та організаційно-правового забезпечення відкритої науки;

– базовий акт, де викладено основні принципи нормативного врегулювання відкритої науки в Академії: Положення про відкриту науку в НАН України, затвердженого розпорядженням Президії НАН України від 12.06.2024 № 350. У ньому комплексно врегульовано такі питання: прав працівників, наукових установ у сфері відкритої науки; правового режиму об'єктів і складових інфраструктури; захисту інформації з обмеженим доступом, дотримання прав ІВ; застосування ліцензій відкритого доступу; особливостей взаємовідносин суб'єктів відкритої науки; відкритого доступу до наукових періодичних видань, електронні копії яких передаються до НБУВ; застосування договорів в електронній формі для розміщення наукових публікацій, препринтів, дослідницьких даних у відкритому доступі; моніторинг реалізації відкритої науки; надано визначення термінам у сфері відкритої науки;

– акти, які стосуються окремих питань відкритої науки (ліцензій відкритого доступу, журналів відкритого доступу, службових творів та даних, забезпечення відкритого до них доступу) і конкретизують норми Положення:

²⁹ Збірник нормативних актів НАН України та органів державної влади. Частина 5. Відкрита наука та інтелектуальна власність / Ю.М. Капіца, І.І. Хоменко (упоряд.), 2 вид., доповнене. Київ: Центр досліджень інтелектуальної власності та трансферу технологій НАН України, 2025. 80 с. URL: https://ipr.nas.gov.ua/?page_id=19

- Положення про журнал відкритого доступу НАН України, затверджене постановою Президії НАН України від 20.03.2024 № 127;
- розпорядження Президії НАН України від 13.06.2024 № 352 та від 14.11.2024 № 625 «Про внесення змін до Положення про використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України щодо застосування ліцензій відкритого доступу», якими затверджено: примірні ліцензійні договори (на використання твору на умовах відкритого доступу, електронні договори приєднання на використання твору, препринта на умовах відкритого доступу; Правила щодо зазначення ліцензій Creative Commons та знака авторського права; Рекомендації з використання користувачами копій наукових публікацій, до яких надано доступ на умовах ліцензій Creative Commons);
- розпорядження Президії НАН України від 08.11.2024 № 609 «Про внесення змін до деяких розпоряджень Президії НАН України з питань реалізації заходів з відкритого доступу до службових творів та службових дослідницьких даних», яким затверджено Умови розподілу майнових прав на службові твори та дослідницькі дані, які визначаються в трудових договорах (контрактах), що укладаються з працівниками установ НАН України, та Примірні додаткова угода до трудового договору (контракту) з працівником установи НАН України щодо майнових прав на службовий твір та службові дослідницькі дані;
- Примірний ліцензійний договір на використання електронної версії наукового періодичного видання, що укладається НБУВ з видавцями наукових фахових періодичних видань і передбачає авторсько-правові вимоги стосовно відкритого доступу до наукових статей та застосування ліцензій Creative Commons тощо.

Основними питаннями під час розробки актів щодо актуальних питань відкритої науки стали застосування видів ліцензій відкритого доступу та вирішення проблеми використання службових творів з метою відкритого доступу.

Ліцензії Creative Commons. Проблема застосування ліцензій CC в Україні є положення ліцензій щодо створення похідних творів. Усі види ліцензій CC дозволяють створення похідних творів для власного використання. Проте подальше розповсюдження та оприлюднення таких творів дозволяють здійснювати ліцензії CC BY, CC BY-SA, CC BY-NC, CC BY-NC-SA і забороняють ліцензії CC BY-ND, CC BY-NC-ND. Надання права створювати і розповсюджувати похідні твори означає, що автор дозволяє іншому фахівцеві, наприклад, створити статтю на основі своєї статті. При чому обсяг такого використання не обмежений, тобто 90% такої похідної статті може бути текстом статті першого автора і лише 10% – містити нові положення, зауваження іншого автора. Також така стаття може бути розповсюджена, розміщена в репозитаріях відкритого доступу вже під ім'ям нового

автора з зазначенням, що вона є похідним твором і посиланням на первісний твір, який було змінено.

Тобто застосування ліцензій СС, що дозволяють створення похідних творів, може призвести в Україні до генерації великої кількості неоригінальних праць. Вказана проблема не виникає в ЄС у зв'язку із традиціями наукової етики та жорстким дотриманням видавцями вимог щодо оригінальності творів.

З урахуванням зазначеного та практики застосування багатьма іноземними науковими журналами ліцензій СС, що не передбачають створення похідних творів³⁰, у НАН України для установ, які є видавцями наукових журналів, рекомендовано застосування ліцензії СС BY-NC-ND (із зазначенням авторства, некомерційна, без похідних, 4.0, міжнародна) та СС BY-ND (із зазначенням авторства, без похідних, 4.0, міжнародна).

Варто зауважити, що застосування цих ліцензій не впливає на здійснення цитування наукових статей, розміщення у відкритому доступі їхніх анотацій, укладання оглядів статей тощо, що здійснюється відповідно до випадків вільного використання творів, визначених ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Також установи у політиці видання можуть дозволити здійснювати переклад статей для їх розміщенні в іноземних репозитаріях чи архівах відкритого доступу.

Після набуття усталених традицій створення оригінальних творів і наукової етики, притаманних ЄС, це не завадить запровадити в Україні застосування інших видів ліцензій відкритого доступу.

Службові твори і дані. Викликами запровадження засад відкритої науки в НАН України стало вирішення проблеми опублікування службових наукових статей, тез, доповідей, матеріалів наукових заходів, оприлюднення препринтів у зв'язку зі зміною з 01.01.2023 правового режиму службового твору згідно з Законом України «Про авторське право і суміжні права», ухваленим 01.12.2022 (далі Закон). За Законом, майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір (ст. 14). У 2004–2022 рр. діяла норма, що майнові права на об'єкт авторського права, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), належать працівникові, який створив цей об'єкт,

³⁰ Кількість наукових журналів, що розміщені в DOAJ, які застосовують ліцензії СС BY-NC-SA та СС BY-ND (ліцензії надають право створювати похідні твори для власного використання, проте не надають права їх розповсюджувати), на 07.07.2025 становить 2371. Directory of open science journal (DOAJ). URL: <https://doaj.org/>

та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором (ст. 429 ЦК України). Зміни, запроваджені Законом, призводять до необхідності керівнику наукової установи укладати сотні договорів з національними та іноземними організаціями – видавцями стосовно опублікування службових наукових творів працівників установи.

Робоча група з відкритої науки НАН України для урегулювання цього питання запропонувала використати положення Закону щодо можливості розпоряджання майновими правами на твори на підставі трудового договору (контракту) в частині умов розподілу майнових прав на службовий твір (ст. 48). Тож було розроблено Примірну додаткову угоду до трудового договору (контракту) з працівником установи НАН України щодо майнових прав на службовий твір і службові дослідницькі дані, яка надає йому права:

- укладати ліцензійний договір на використання службових творів (статей, тез, доповідей, матеріалів наукових заходів, препринтів) і дослідницьких даних з установами-видавцями, репозитаріями та архівами відкритого доступу для опублікування (оприлюднення);

- здійснювати інтерактивне надання доступу до рукопису твору, який передбачено подати для опублікування; який прийнято до друку; до службового препринта на вебсайті установи, де працює автор, власному сайті автора, у національних та іноземних репозитаріях відкритого доступу.

Відповідно до угоди працівники установ НАН України мають забезпечувати нерозголошення у службових творах та дослідницьких даних інформації з обмеженим доступом; дотримання прав інтелектуальної власності третіх осіб. За наявності в установі порядку розгляду рукописів службових творів і службових дослідницьких даних їх оприлюднення є можливим у разі отримання висновку комісії або дозволу уповноваженої особи про можливість оприлюднення.

Висновки. Концепцію відкритої науки було ініційовано установами ЄС у 2015–2016 рр. як розвиток громадських ініціатив європейських учених 2001–2002 рр. щодо відкритого доступу до наукових знань і винайдення альтернативи високій вартості передплати на наукові журнали. Заходи із забезпечення відкритого доступу до наукових статей і даних, науково-технічної інформації у політичних документах ЄС та РП досліджень та інновацій 2008–2012 рр. були розвинуті із запровадженням активнішого поширення результатів наукових досліджень у суспільстві і доступу до дослідницьких інфраструктур та дослідницьких даних.

Слід відзначити правовий досвід ЄС з впливу на розвиток відкритої науки переважно через підтримку громадських ініціатив; фінансування проєктів; ухвалення рекомендаційних документів;

визначення заходів, що реалізуються державами-членами на добровільних засадах; урегулювання умов відкритого доступу у договорах на фінансування досліджень, а також запровадження законодавчого врегулювання лише з окремих питань. Вказане, на наш погляд, пов'язане з істотною динамікою розвитку сфери відкритої науки та забезпеченням ширшого розвитку цієї сфери в умовах відсутності її зарегульованості.

Водночас в ЄС за 20 років реалізації ідей відкритого доступу до наукових знань не вирішено проблеми обмеження доступу до наукових статей з боку приватних видавництв, що видають основну масу наукових журналів. Також не було створено за рахунок фінансування ЄС та його держав-членів альтернативної приватним видавництвам системи видання наукових журналів. Законодавчі рішення деяких держав-членів 2013–2016 рр. щодо встановлення можливості оприлюднення рукописів рецензованих статей, незалежно від обмежень, які накладають видавництва, досі не призвели до запровадження таких положень у ЄС загалом.

Також відсутні дослідження щодо впливу на економіку ЄС і результативність досліджень упровадження принципів відкритої науки з урахуванням того, що відкритий доступ не надається до результатів досліджень, щодо яких передбачається здійснювати комерціалізацію. Тобто сфера відкритого доступу до результатів досліджень об'єктивно є обмеженою.

У цих умовах викликами відкритої науки в ЄС є запровадження ефективних засобів отримання та обміну вченими інформації для покращення виконання досліджень; формування ширшого діалогу науки та суспільства. Актуальним питанням є винайдення механізмів поєднання відкритості результатів досліджень з одночасним обмеженням доступу до чутливої чи конкурентної інформації через різні політичні, економічні та військові інтереси країн світу, нерозкриття результатів досліджень, зокрема ноу-хау, відносно яких передбачається їх комерціалізація.

Істотною рисою України, що відрізняє її від держав – членів ЄС, є знаходження на значно вищому рівні відкритого доступу до опублікованих наукових статей, що було запроваджено НАН України та ВАК України 2008 р. Конкретні заходи розвитку відкритої науки в Україні містить Національний план щодо відкритої науки 2022 р., а також Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору.

Правовими викликами в Україні є: на рівні наукових установ та ЗВО – ухвалення системи локальних актів, рекомендацій, договорів з використання принципів відкритої науки; на державному рівні – здійснення імплементації положень актів ЄС, що стосуються відкри-

того доступу (директив: (ЄС) 2019/1024, (ЄС) 2019/790 тощо), забезпечення захисту комерційної таємниці та конфіденційної інформації. Потребує зваженого підходу застосування для наукових статей та інших творів певного виду ліцензій публічного доступу Creative Commons, які б унеможливили розповсюдження хвилі неоригінальних похідних творів, а також запровадження механізму надання відкритого доступу до службових творів.

Викликом є відмова від оприлюднення через Національний репозитарій академічних текстів звітів про виконання наукових досліджень, що відсутнє в ЄС. В умовах російської агресії це може призвести до поширення чутливої інформації щодо сильних та слабких сторін української економіки, наукових досліджень і суспільства. Потребує припинення масове порушення авторського права в результаті оприлюднення у Національному репозитарії наукових звітів та дисертацій без укладання ліцензійних договорів з правоволодільцями, а також забезпечення під час передання до УкрІНТЕІ наукових звітів захисту комерційної таємниці та конфіденційної інформації, яка міститься у звітах, як це вимагає законодавство України та політичні документи й акти ЄС.

Небезпекою є спроба зарегулювати сферу відкритої науки, що передбачав проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципів відкритої науки». Його обговорення засвідчило, що проект Закону не відповідає актам ЄС та його держав-членів щодо відкритої науки, а також вимогам до застосування публічних ліцензій, і потребує змін.

Створення в НАН України протягом 2023–2024 рр. із урахуванням досвіду ЄС інфраструктури відкритої науки та ухвалення системи нормативних актів у цій сфері було істотним викликом для установ НАН України – виконавців проекту OPENS. Завдяки зусиллям фахівців і Робочої групи з відкритої науки НАН України було запроваджено системний підхід до розбудови інструментарію відкритої науки: укладено й ухвалено Концепцію реалізації європейських принципів відкритої науки в НАН України на 2024–2030 рр., Положення про відкриту науку в НАН України, а також спеціальні акти, рекомендації, примірні договори. Складними питаннями було врегулювання застосування видів ліцензій відкритого доступу, які б не призводили до генерації неоригінальних творів, та вирішення проблеми використання службових творів з метою забезпечення відкритого доступу до них.

Практика впровадження принципів відкритої науки засвідчила необхідність розробки примірних ліцензійних договорів, які стосуються опублікування наукових статей та оприлюднення наукових

журналів, оприлюднення препринтів і дослідницьких даних, зокрема договорів приєднання.

Система нормативних актів НАН України у сфері відкритої науки, рішення та рекомендації з використання ліцензій CC BY-NC-ND та CC BY-ND, а також урегулювання укладання з працівниками установ НАН України додаткових угод до трудового договору (контракту) щодо майнових прав на службовий твір та службові дослідницькі дані з метою відкритого доступу, важливі для поширення та застосування у практиці наукових установ та ЗВО в Україні.

Актуальним викликом зараз є поширення можливостей, які надають Репозитарій відкритих даних НАН України, Архів препринтів НАН України, Універсальна видавнича платформа журналів НАН України та інші елементи інфраструктури для використання працівниками наукових установ НАН України, розробка проєктів локальних нормативних актів у сфері відкритої науки для наукових установ, удосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування інфраструктури відкритої науки в НАН України як складової національної системи відкритого доступу до знань та Європейської хмари відкритої науки.